

Оразалиев С.*

ф.ғ.к., доцент, «Абайтану» ғылыми-оқу орталығы
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

МЕДИАЦИЯ ЖӘНЕ АБАЙ

Автор корреспондент: yss_ltd@mail.ru

Түйін: Мақаланың негізгі мақсаты Абай шығармашылығын танытудағы тағы да бір қыры медиация заңы туралы сөз болады. Қоғамдық сананың құқықтық мәдениетін қалыптастыруда сот жүйесіндегі аса ауыр емес қылмыстарды ара ағайындық жолмен шешу заң аясында медиация атауымен аталып жүр. Ұлы Дала тұрмысында ру басы, ақсақалдар алқасы, билер кеңесі арқылы жанжалсыз екі жақты келісімге келтіру өз нәтижесін беріп келген. Осы тұрғыдан қарағанда, Абайдың Семей қазақтары үшін қылмысты істерге қарсы 93 бабтан тұратын заң ережесін жазғанында медиацияны көруге болады. Қай қоғамда болса да күрмеулі істерде медиация рөл ойнаған. Бірақ, ол әр түрлі орындалып отырды. Мәселен, Кеңес кезінде 1966 жылы Үндістан мен Пәкстан арасындағы соғыстың алдын алған СССР мемлекеті келісімге келтіргені тарих беттерінде қалды. Бүгінгі күнгі саяси медиация, Сириядағы соғысты тоқтатуда ара ағайындық жасаушы Астана қаласы жеті рет келісім есігін ашты.

Кілт сөздер: Абай, заң, медиация, бітімдестіру, татуластыру, билер соты, қазы.

2011 жылы 28 қаңтар Қазақстан Республикасының тарихында тұңғыш рет «Медиация туралы» Заң қабылданды. Бұл заң қарапайым тұрғындар арасында сот тәсілімен қаралатын жанжал-егесті азайту әсіресе, соттан тыс реттеудің баламалы әдістерін соның ішінде екі жақты жарастыру, келістіру. Абайдың Қарамола съезіндегі заңнамасы Абайдың заң саласында да ерен еңбегі бар екендігін заңгерлігі өзінің тікелей әрекетімен орындалған; 1885 жылы Абай жазған 93 бабтан тұратын Семей қазақтары үшін қылмысты істерге қарсы заң ережесін бекітті. Олардан: «Ұрлыққа жәрдем еткен адамдар ұрымен бірдей жаза тартады» (40-баб), «Егер қалыңдығы өліп қалып, балдызы жездесіне бармаймын десе алған қалың малын қыз әкесі күйеуіне қайтарады» (46-баб) (1, 500) деп, медиатор қызметін атқарады. Бұдан былай билер, осы заң аясында билік айтатын болды. Абай мұрындық болған заң ережелері бүгінгі Қазақстан Республикасы Ата Заңындағы (Конституция) 16,18 бабтарының 1-тармақтарына негіз болғандығын көреміз. Бұл тәсіл біздің халқымыз қазақ үшін қолайлы екендігіне көз жеткізгендігі; ата-бабаларымыз ру басы, жүз басы, билер, аймақтық қазылар арқылы медиацияны ежелден-ақ қолданып әділ шешіліп келген. Тентегін тезге салып, итің ұры десе намыс көретін, қызын қырық үйден тыйған ағайынарасы дау-дамайға бармай-ақ шешімін тапқан. Оны орындайтын арада жүрген дәнекер-делдал келістірушіні «...посредникке сайлап алып біте берсе ...сонда дау ұзамай бітім болар еді.» (2, 161) деп бітетін Абайдың 3-қара сөзінде; екі жаққа да тәуелсіз болуы, бейтарап қалыс, құпиялылықты сақтаумен қатар, ол сөйлеген сөзін өткізе алатын дуалы ауыз шешен ел алдында беделді болу керек. Бүгінде белгілі кәсіби маман болмағандықтан «жибили» (Абай) табиғи қабілеттілігімен қоса «біліктілігі бесіктен басталған» (мақал) жан болуы керек.

Қазақ даласында түрме болмады сонда да қылмыс болды оның шешімі екі жақты бітімдестіру (медиация) арқылы шешілді. Біз айтқалы отырған медиацияның биік шыңы сөзге тоқтаған қазақта болса керек-ті.

Бір егделеу адам жаяу су жағасына келіп судан өте алмай тұрғанда, тағы бір атты жолаушы келіп қалады. Судан өткізіп тастамақ болып жасын сыйлаған көлік иесі аттың еріне отырғызып өзі артына отырады. Судан өткен жаяу жолаушы аттың иесіне

«аттан түс бұл менің атым, өйткені мен алдында отырмын» деп қиянатқа көшеді. Екеуі жақын маңдағы қазыға жүгінеді. Қазы екеуін екі қараңғы бөлмеге жеке-жеке қамап оларға тыңшы қояды. Аттың иесі Тәңіріне жалбарынып: «жалғыз атымды да көп көрдің бе? Жаратқан бар болсаң өз атымды қиянаттан құтқар» деп зар илеп, жаны жай таппайды. Ал, жол жөнекей «ат менікі» деп жабысқан ол, «тисе терекке тимесе бұтаққаның» керін келтіріп жата береді. Төрелік айтатын Қазы сырға қанық болып алдына келген екеудің атын өз иесіне қайтарыпты.

«Медиация [лат. посредничество] – посредничество в международном споре третьего, не участвующего в споре, государства.» (3, 308). Мазмұны: медиация латын тілінен алынған, татуластырушылық – әлемдік мемлекетаралық екі жақты таласты үшінші жарастырушы. Сонымен қатар бітімдесу, келісім, мәміле, жарасым, татуласу, түсіністік, ұнасым, үйлесім, араағайындық сияқты мағыналарға ие. Көшпенділердің Батысқа мүдделі болғандығының бір көрінісі бейбітшіл-түсіністік пен емін-еркін ашық ара ағайындық басқаша сипат тапты. Кеңес үкіметі 1959 жылдан бастап бітістіруші сот (арбитр) қызмет етті.

Ен далада тергеу де, сот та, түрме де, қонақ үй де, асхана да болмаған кеңпейілді халық билігі қолында болған елімізде өзара бітімдесу болмауы мүмкін емес еді. Егер сотқа (ссуд, суд – пайда) жүгінетін болса, әрбір сатыда істі қараудың өзіндік бекітілген мерзімдері бар, қашан шешім шыққанша

Дорбаны сауып тыныштықсыз

Бір ай түгіл, жыл өтті.

Алтындай жүзі сарғайды, (2, 126) дейтін кездері де болады. Бұл арада сыбайластық жемқорлыққа мүмкіндік туады. Ол шешім бір тарапқа ауғандықтан шағымданудың түр-түрі (апелляция - латын тілінен алынған, шағым; кассация – латын тілінен алынған, тоқтату) жүзеге шығып сенімсіздік пайда болады.

Бүгінде халқымыздағы ежелден келе жатқан бір-бірімен мәмілеге келіп үйлесім тауып келгені Ұлы даланың жазылмаған Заңы еді, бүгінде жаңашаланып «медиация» атымен ендіру заң айналымын толықтырды. Адамдар арасында ұзаққа созылып, сотсыз шешімін таппай дау-жанжалға айналған күрделі мәселелер, ақысыз, адвокатсыз (латын тілінен алынған, шақырамын) орындалып келді. Медиацияның заңы бойынша негізге алынған даулы мәселелер бір ай ішінде шешімін табуы тиіс. Бұл уақытты үнемдеуге құқықтық білімі жоқ қарапайым тұрғындар үшін қолайлылығы қарастырылған.

Медиация Абайдың өз басын да айналып өтпеген сыңайлы, Семейде жаламен тергеліп жатқанда: «Салтанаттың өзіне Абайды кепілге бермейтін бопты. Сонда қыз қаладағы үй-мекені бар белгілі «киізші Дүйсеке» дегенмен өзі барып сөйлесіп, Абайға кепіл болуға өзі көндіріпті. ...Залогқа салатын ақшаны Салтанат өз жанынан қолма-қол бергізген.» (4, 184). Қыз бойындағы не деген биік санат, десеңізші! «..ер мінезді, зор намыскер, азамат сыпатты» (осы бетте).

Ел арасы кикілжіңсіз, дау-дамайсыз бір сыдырғы бола бермейтінін ескерсек, адамдар арасындағы келіспеушіліктерді сотқа жүгінбей-ақ өзара түсіністік жағдайда бейбіт жолмен «Кеселді түйін шешілсе» (2, 42) дейтін тәсіл. Негізінде дау-дамай заңды тұлғалар мен қарапайым тұрғындар арасында көбірек пайызды құрап жүргендігі бүгінгі өмір тәжірибесінен белгілі. Әсіресе, қазақ арасындағы күрмеуі қиын «жер дауы мен жесір дауы».

Адамдар арасындағы ең үлкен қателік; оңай нәрсе басқаға ақыл айту болса, ең қиыны өзін-өзі тануы. Жеке тұлғалар өзін-өзі білуден қалып, өзін кіршіксіз керемет санайтындар арасында түсініспеушілік сот табалдырығын аттауға мәжбүр етуде. «Әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғалуына құқығы бар» (Ата Заңның Адам және Азамат бөлімінің 13-бап) десек те, әрбір жеке адамның бұзылған құқығы заң жобасында медиация арқылы шешілуінде заңды айналып өту емес, керісінше ынтымақ-бірлікпен шешу медиацияның негізгі бағыты. «Бақ қайда барасың, ынтымаққа барам» деген бабалар қағидасын бір сәт те ұмытпағанымыз жөн. Абайдың 3-қара сөзінде:

«Қасым ханның қасқа жолы, Есім ханның ескі жолын», әз Тәуке ханның Күл төбенің басындағы күнде кеңес болғанда «Жеті жарғысын» білмек керек.» (2, 160) - деп ескертіп кетеді.

Медиацияның көздеген нысанасы тек азаматтық емес, ел арасы тіпті мемлекет арасындағы татулықты негізгі нысан етіп алады. қылмыстық істер болсын, (әрине ауыр қылмыстар емес) екі жақтың өзара келісімімен шешімін тауып кететін тұстары да кездеседі. Ол үшін медиацияның түрлі амал-тәсілдері мен әдістері қолданысқа түседі.

Мәселен, Үндістан мен Пәкстан арасынан шыққан қарулы жанжалды жою мақсатында Кеңес Одағы бітімгершілік (медиаторлық) қызметін атқарған болатын. Пәкстан президенті Мұхаммед Айюбхан мен Үндістанның премьер-министрі Ләл Баһадүр Шастридің 1966 жылы 4-10 қаңтар аралығында Ташкенттегі кездесуінде келісім шартқа қол қойып бейбіт қатар өмір сүрді. Оны Мәскеуден шығатын орталық Бас «Правда» газеті «Қарулы қақтығыстың болмауы, екі елдің дипломатиялық, экономикалық, мәдени, суадасаттық қарым-қатнасы түбегейлі орнына келді» деп жазды. Екі жақтың арасындағы теңдікті сақтай отырып, бейбітшілікке қадым басты. Сол кездегі имандылықтың көрінісі болатын.

Қазіргі кезде Астана қаласында (2016-2017) Сирия мәселесімен халықаралық кездесу 7 раунд (ағылшын тілінен алынған, айналым, кезек) өткізсек те жер шарында бүлініп жатқан оқыс әрекеттерді сабасына түсіру мүмкін болмай тұр. «Биліктің жаңаша басқара алмауы, халықтың бұрынғыша өмір сүре алмауынан» (К.Маркс) келіп шығатын бүгіндегі ішкі саяси-әлеуметтік бірліктің жетіспеуінен болса, сыртқы саяси құрылым мемлекетаралық бәсекенің шарықтау шегі ме деп те қаласыз.

Тағы да айтарымыз, 1982 жылы Өзбек Елі Ферғана аймағында жергілікті өзбектер мен 1944 жылы Сталиннің солақай саясатының құрбаны Грузин Елінен көшіріп алып келген Ақысқа түріктерімен болған қақтығыстан соң, билік Ақысқа түріктерін Ташкент аймағы Паркент ауданына (Ташкен қаласынан 48 шақырым Күншығысы) алып келіп орналастырғанмен халық қабылдамай, әлде де болса, өзін өзегінен тепсе де өзгеге емеурін танытатын мінезін тағы да бір дәлелдеген ақ жүрек Қазақ жеріне алып келіп орналастырды. Қазіргі кезде 137 ұлттар қатарында бейбіт өмір сүріп жатыр. Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев 2015 жылда Халықтар Ассамблея (француз тілінен алынған, жиналыс) жылы деп атауы ұнасымдықтың жоғарғы көрінісі медиаторлығы деп атар едік.

Мұхтар Әуезовтың «Абай жолы» роман-эпопеясындағы ағайынды Құнанбай мен Бөжей арасындағы дау-дамайды Алшынбайдың шешуі медиацияның ұлттық сипатының көрінгендігі байқалады. Қазақ арасында шиелініскен дауды шешудің бірнеше тәсілі кездеседі. Көбінде қыз беріп қыз алысып, құданда болу жолы ең тиімді жолы, өйткені, құдасын құдайдай сыйлайтын қазақ бірін-бірі шаппайды. Ежелден келе жатқан руластар арасында бала беріп, бала алысу дәстүрі бар. Сондықтан да Құнанбайдың құдасы (Абайдың бәйбішесі Ділдә Алшынбайдың Жүсіп деген баласының қызы) Алшынбай (Қаз дауысты Қазыбек бидің шөбересі) араға түсіп, Айғыздан туған Құнанбайдың қызы Кәмшатты Бөжейге бердіреді. Бұл келісімдердің маңыздылығы сонда; жазықсыз халықтың өліміне тосқауыл қою болатын.

Жоғарыда айтқан Ләл Баһадүр Шастридің 1966 жылы 11 қаңтарда Ташкент қаласында өте қажетті бітімге қол қойғаннан соң 11 қаңтарда қайтыс болады, екінші, қазақ арасындағы медиацияда Бөжейге берген Кәмшат өледі. Бұлардың өлімі маңызды емес екі жақты бітістіріп-табыстыруы маңызды болса керек.

Медиация мәселесі Құқықтық Заңға 2010 жылы Елбасымыздың қолға алуымен Үкімет судьялары мен соттарының заң жобалауына сәйкес жоспарланды. Осы жылы Астана қаласында Қазақстанның төрағалығымен өткен Еуропадағы Қауіпсіздік пен Ынтымақтастық жөніндегі Ұйымының (ЕҚЫҰ) Саммитке 60-қа жуық мемлекет басшылары қатысты, бұл Қазақ елінің әлем достастығы мен бітімгершілігін өткізуі, ЭКСПО-2017 әлемдік халықаралық көрменің өтуі медиацияның ауқымды түрі деп айта аламыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Абай. Шығармаларының бір томдық жинағы. Баспаға дайындаған Ә.Жиреншин. Алматы, Қазмемкөркемәдеббас, 1961, 692 б. 500-бет.
2. Мұхтар Әуезов жалпы редакциясын басқарған Абай (Ибраһим) Құнанбаев шығармаларының екі томдық толық жинағы. Қазақ ССР Ғылым академиясы Тіл және әдебиет институты, Алматы. 1957 жылы Қазақтың мемлекеттік «Көркем әдебиет» баспасы.
3. Словарь иностранных слов. – М.: Русский язык, 1980. – 624 с. стр. 308.
4. Әуезов М. Абай жолы: Роман-эпопея. Екінші кітап. – Алматы: Жазушы, 2002. – 432 бет. 184-бет.

Аннотация: Основная цель в статье продвижение и реализация произведение Абая ещё одного граней о законе медиацией. Способствование формированию юридические науки медиация сознания, распространению новообразованных идей в отрасли великий Абая.

В современности понятие медиация это – третья сторона которое хочет согласия и мирное решение между обвинителем и обвиняемым. Если посмотреть в произведения Абая он написал 93 пункта закона для казахов Семей. Понятие медиация была в каждом обществе в котором существовало человечество. Но, она исполнялось по разному. Например, в те времена союза в 1966 году СССР остановил войну между Индии и Пакистаном. На сегодняшний день можно вспомнит сем раз прийти к соглашению в Астане о прекращений войны в Сирии.

Abstract: The main goal of the article is the promotion and the work of Abai. The implementation of the work of Abai. Another facet of the law of mediations promoting the formation of legal science mediation of consci ousness to the spread of new ideas in the industry great Abai. If you look at the works of Abay, he wrote 93 points of law For the Semey Kazakhs. The concept of mediation was in every society in which humunity existed. But, it was performed in different ways. For example, in those bays of the Union in 1966,the USSR stopped the war between India and Pakistan. To date, we can recall the seventh round which was held in Astana in which it was said about the termination of the war in Syria.